

МА Катарина Беширевић
Централноевропски универзитет, Будимпешта
besirevickatarina@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 21.02.2020.
Прихваћен: 28.02.2020.

Часопис Уј Симпосион и сећање Шандора Роже*

Апстракт: Студентске демонстрације 1968. у Југославији довеле су до повећане режимске контроле СКЈ, која је резултирала бројнијим случајевима суђења и судских забрана. Неоавангардни часопис „Уј Симпосион“ („*Új Symposion*”), који је од 1965. године објављиван у Новом Саду, био је једна од мета поменутих забрана. Као разлог је, између осталог, наведен текст чији је аутор Шандор Рожа. У овом раду укратко је представљен случај „Уј Симпосиона“, са главним циљем приказивања и анализе усменог интервјуа спроведеног са Шандором Рожом.

Кључне речи: Шандор Рожа, Уј Симпосион (*Új Symposion*), усмена историја, цензура, неоавангарда, нова левица.

Увод

Године које су уследиле након студентских демонстрације 1968. у Југославији обележене су поштреном режимском контролом, бројним случајевима забрана, и политичким суђењима. Ситуација у земљи додатно се заоштрила након „хрватског пролећа“ и двадесет и прве седнице Председништва Савеза комуниста Југославије, одржане 1971. године.¹ Репресија која је уследила није

---

* Овом приликом желим да захвалим Шандору Рожи, који је био веома љубазан да прихвати разговор са мном о *Уј Симпосиону*, свом животу у Југославији, те о приликама које су га приморале да напусти државу. Такође, велику захвалност дугујем и професору Тибору Варадију, који ме упознао са Рожом.

¹ Двадесет и прва седница Председништва СКЈ служила је пре свега за обрачун са припадницима Маспока у Хрватској, међутим на њој су, како Рајко Даниловић наводи, задати „[з]авршни

била ограничена на обрачун с једним партијским непријатељем, већ је била усмерена и ка левој и ка националној партијској опозицији.² Савез комуниста Југославије је након шездесет осме водио борбу с новом левицом око „монопола на тумачење марксизма”.³ Што се тиче обрачуна са национализмом, у Хрватској се он односио на спор са Маспоком од новембра 1971, а у Србији са националистима, критичарима уставне реформе. Овај рад биће усмерен на последице које су демонстрације из 1968. године оставиле на нову левицу, са посебним нагласком усмереним ка неоавангардном покрету, мађарском часопису *Уј Симпосион* (*Új Symposion*) и Шандору Рожи.

Циљ овог рада је да прикаже како је политика забрана, односно цензура, у Југославији крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. века захватила све, па и један неоавангардни часопис који је објављиван на мађарском језику. Часопис *Уј Симпосион* (*Új Symposion*) и нарочито Шандор Рожа били су међу жртвама заостреног политичког курса СКЈ. Текст Шандора Роже *Свакодневни абортус* (*Mindennapi abortusz*) Окружни суд у Новом Саду навео је као разлог за забрану 76. броја часописа *Уј Симпосион*. Тај случај касније је ескалирао, те је покренут кривични поступак против Роже (1971–1972).⁴ У октобру 2019. године у Будимпешти обавила сам интервју са Рожом, који ће у наставку рада бити представљен. Основна намера је да се прикаже случај суђења часопису *Уј Симпосион* онако како је остао у сећању Шандора Роже. Интервју представља само један од извора који се могу користити за изучавање наведеног догађаја, али уједно демонстрира потенцијал примене метода усмене историје.

Алесандро Портели, стручњак за усмену историју, наглашава да су историчари дуго занемаривали усмену историју као извор, углавном са изговором да она није довољно објективна. Међутим, свако коришћене извора, било писаног или усменог, без додатне анализе може бити подједнако „необјективно”, те ни некритичко ослањање на документе није прихватљиво

ударац и идеолошко-политичка платформа прогона неистомишљеника и политичких противника коначно је формулисана на 21. седници Председништва СКЈ, 1. децембра 1971. године.” Р. Даниловић, *Употреба непријатеља*, (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 289.

² За детаљнији приказ питања цензуре, политичких суђења и хапшења у Југославији погледати: R. Vučetić, *Monopol na istinu*, (Београд: Clio, 2016); Даниловић, *Употреба непријатеља*; S. Svetković, *Između srpa i čekića 2. Politička represija u Srbiji 1953-1985*, (Београд: Službeni glasnik; Institut za savremenu istoriju, 2011).

³ Vučetić, *Monopol na istinu*, 243.

⁴ T. Varadi, *Spisi i ljudi: Priče iz advokatske kancelarije*, (Novi Sad: Akademska knjiga, 2015), 36. Професор емеритус и правник Тибор Варади био је део прве генерације *симпосиониста*. Заступао је *Уј Симпосион* пред Окружним судом у Новом Саду у случају забране 76. броја, што га чини једним од учесника који је лично присуствовао догађајима којима се овај рад бави. Наведена књига професора Варадија садржи приче које су засноване на документима из његове породичне архиве. Међу њима налази се и случај *Уј Симпосиона*.

у историографији. Портели пише како је усмена историја веродостојна, али на један другачији начин. Он додаје да не постоје „лажни” усмени извори, већ да једино након детаљно спроведеног истраживања, можемо тврдити да ли је одређена изнета изјава „тачна” или није. Само сведочење несумњиво је „психолошки тачно”, те је оно свакако релевантно и за истраживача. Портели такође наглашава да је усмена историја, поред сведочења појединца, пре свега разговор између истраживача и његовог саговорника приликом којег обоје утичу на формирање приче. Док истраживач наводи наратора питањима које поставља и самом структуром интервјуа, наратор задржава контролу над реконструкцијом сећања и њиховог изношења у јавност.⁵ Спровођењем усменог интервјуа историчар долази у контакт с личним сећањем појединца, које понекад може бити нејасно или чак илузорно. Међутим интервју се може показати и као веома релевантно средство које може умногоме помоћи разумевању историјских догађаја, појава или процеса.

Циљ овог рада је да пружи веродостојан приказ сећања Шандора Роже, али и да анализом његовог сведочења покуша да допринесе бољем разумевању положаја специфичног случаја мађарских авангардних уметника у Југославији у време јачања политичке цензуре. У првом делу текста биће укратко приказан часопис *Уј Симпозион*, његов положај на југословенској неоавангардној културној сцени између 1960. и 1970. године, те кратак увод у суђења самом часопису из 1971. и 1972. године. Други део рада биће у потпуности посвећен сведочењу Шандора Роже.

Уј Symposion

Деловање неоавангарде на простору Југославије било је у уској вези са студентским покретом шездесетих и са идеолошким деловањем нове левице. Нова левица, пре свега утемељена у раду часописа *Праксис (Praxis)* и Корчуланске летње школе, идеолошки је преиспитивала комунизам који је спроводио СКЈ, залажући се за „креативни марксизам” и критику свега постојећег.⁶ На сличан начин су и неоавангардисти стварали критичку, политичку и друштвено ангажовану уметност.⁷ Та својства била су утемељена и у садржају *Уј Симпозиона*.

Симпозион је био часопис за уметност и критику (*művészeti-kritikai folyóirat*), како је наглашено у његовом поднаслову. Публикован је под окриљем

⁵ Видети: А. Portelli, “What Makes Oral History Different”, *The Oral History Reader*, edited by: R. Perks and A. Thomson, (London: Routledge, 1998), 63-75.

⁶ Vučetić, *Monopol na istinu*, 244-246.

⁷ М. Šuvaković, „Neoavangarda, konceptualna umetnost i krize socijalističkog modernizma“, у: *Republika*, 430-431 (1-30. jun 2008), <http://www.republika.co.rs/430-431/19.html>, (12. 2. 2020).

Трибине младих у Новом Саду,⁸ с почетком 1965. године, све до 1992, када је комплетно издаваштво услед избијања рата у Југославији премештено у град Веспрем (Veszprém) у Мађарској. Часопис је око себе окупљао младе мађарске писце и уметнике, углавном из Југославије. Поред објављивања својих текстова, они су преводили и радове аутора који су писали на српскохрватском језику, попут Данила Киша, Мирослава Крлеже и Иве Андрића, те дела светских аутора попут Херберта Маркузеа, Лешека Колаковског, Езре Паунда и бројних других. За контекст овог рада значајна је такозвана прва генерација *симпосиониста*, којој су припадали Ото Толнаи, Тибор Варади, Каталин Ладик, Иштван Домонкош, Иштван Бошњак и други. Та генерација покренула је *Симпосион* и створила „уметност и критике” у њему. Варади описује часопис као: „кадар да се супротстави идеолошким наредбама и модама, водио је неупоредиво слободнију уређивачку политику од тадашњих књижевних часописа који су на мађарском језику излазили како у Мађарској тако и у Румунији и Чехословачкој.”⁹ Из Варадијевог описа можемо видети како је политичка цензура у Југославији ипак била блажа него у осталим социјалистичким режимима у Источној Европи, јер постојала је толеранција режима према једном часопису критичког садржаја и обележја. Међутим, таква политика СКЈ није била неограничена.

Како су различите уметничке праксе које су обележиле југословенску културну сцену крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. века донекле биле под идеолошким утицајем нове левице и покрета шездесет осме, тако су неоавангарда и нова левица заједнички постале мета режимског притисак који је уследио. Време непосредно након јунских студентских демонстрација 1968. године обележила су политичка суђења, хапшења и цензуре, која иако нису не-свакидашња за комунистичке режиме Источне Европе, до тада нису биле мере којима је СКЈ често прибегавао. Осврћући се на овакву политику на преласку између шездесетих и седамдесетих година 20. века, Желимир Жилник је приметио: ... „[м]оја генерација је већ знала да је после тог таласа ‘рестаљинизације’ културна клима и систем вредности у Југославији током 1972–’73. године указивао да је то постала једна друга земља, а не она из 1968–’69. године”.¹⁰ И мада је „рестаљинизација” углавном везивана за време након објављивања чувеног Титовог *Писма* (септембар, 1972), којим је Партија званично започела обрачун

⁸ Према речима Желимира Жилника, Трибина младих била је „једна од најважнијих културних установа у земљи – стетиште нове уметничке праксе, отворених дискусија, провокативних ствари, као што је била и *Корчуланска летња школа*.” Ž. Žilnik, *Izostavljena istorija/Omitted History*, Transkript debate održane 18. 11. 2005. godine povodom otvaranja izložbe „Trajni čas umetnosti, Novosadska neoavangarda ‘60-ih i ‘70-ih godina XX veka” u Muzeju savremene umetnosti u Novom Sadu, (Novi Sad: Daniel Print, 2006), 19.

⁹ Varadi, *Spisi i ljudi*, 34.

¹⁰ Žilnik, *Izostavljena istorija*, 21.

са режимским непријатељима,¹¹ том „званичном обрачуну”, ако га можемо тако назвати, исто претходиле су бројне забране и суђења.

Свакако најпознатији примери забрана везују се за југословенски црни талас (или нови филм), за којим није далеко заостајала ни позоришна сцена. Филм Душана Макавејева *ВР: Мистерије организма* (1971) забрањен је, Желимир Жилник је избачен из Партије због филма *Рани Радови* (1969), а Лазар Стојановић је због филма *Пластични Исус* (1971) осуђен на три године затвора. На позоришној сцени *Коса, Капе доле, Кад су цветале тикве* и неколико других представа означено је као антикомунистичко, антисоцијалистичко и антихумано, трпећи најпре нападе, а затим и формалне забране које предузимао режим.¹² Поред кинематографије и позоришта, и штампа је трпела учестале притиске. Пре свега је то била омладинска штампа, новине и часописи као што су *Студент*, *Видици*, *Философија*, *Праксис*, *Индекс* или *Уј Симпосион*. Штампа је била главно средство опозиционог деловања омладине у Југославији. Током демонстрација 1968. једини медиј који је преносио глас студента биле су управо њихове новине *Студент*, чији су бројеви од јуна 1968. до децембра 1971. године готово непрестано забрањивани. На крају је комплетно уредништво поднело оставку како би се избегли даљи судски поступци и потенцијалне затворске казне.¹³ Слично је било и у другим новинама. Марко Зубак бавио се детаљно питањем омладинске штампе и њене судбине након шездесет осме. Он наводи да је управо делимичним посредством те штампе, која представља драгоцену сведочење о студентском покрету, и југословенска омладинска култура политизована.¹⁴ На тај начин је и *Уј Симпосион* деловао. Мада су текстови објављивани у овом часопису већином били књижевни, незанемарљив број њих се бавио актуелним социјалним и политичким питањима, (ин)директно критикујући режим.

Чињеница да је *Симпосион* објављиван на мађарском језику веома је значајна за идентитет самих *симпосиониста*. Велики број младих уметника, пре свега писаца и песника, међу којима су били и *симпосионисти*, на војвођанској неоавангардној сцени бавио се експерименталном концептуалном уметношћу с посебном пажњом усмереном на језик. Паралелно коришћење српскохрватс-

¹¹ Званичан обрачун са либералима започео је након седнице Извршног бироа Председништва СКЈ (18. септембар 1972), где је одлучено да се *Писмо* упути свим организацијама и члановима СКЈ. Ово је резултирало и уклањањем либералне струје из врха Партије, те су Марко Никезић и Латинка Перовић крајем октобра исте године поднели оставке на своје положаје. Као антисоцијалистичке скупине у друштву с којима се треба обрачунати наведени су националисти, анархолиберали (под тим је подразумевана нова левица) и „ранковићевци”. *Писмо* је садржало и озбиљне критике штампе, а што је најзначајније, Тито је овде захтевао и јачање идеолошког образовања у духу марксизма. Vučetić, *Monopol na istinu*, 109-114.

¹² Vučetić, *Monopol na istinu*, str. 338.

¹³ M. Zubak, *The Yugoslav Youth Press (1968-1980)*, (Zagreb: Srednja Evropa; Hrvatski institut za povijest, 2018), 150.

¹⁴ Исто, 183.

ког и мађарског језика био је један од симбола не само језичке већ и културне хибридности војвођанске уметничке сцене. Многи *симпосионисти* имали су удела у том „револуционарном коришћењу језика”.¹⁵ И мада је неоспорно да је часопис *Уј Симпосион*, заједно са младим уметницима и писцима, припадао југословенској уметничкој сцени, ипак је часопис издаван на мађарском, који је био матерњи језик већини поменуте омладине. Такве околности чине забрану *Уј Симпосиона* можда специфичнијом у односу на друге случајеве тога времена. Међутим, то управо доказује да СКЈ није био спреман да трпи критике ни у једној области југословенског друштва, па ни међу мађарским неоавангардним писцима и уметницима.

Године 1971. бројеви 76. и 77. *Уј Симпосиона* судским поступком су забрањени. У 76. броју Шандор Рожа објавио је свој текст *Свакодневни абортус*, док је наредни број био забрањен због текста *Песма о филму (Vers o filmröl)* Мирослава Мандића. Наредне године покренут је и кривични поступак против двојице писаца и против одговорног уредника *Симпосиона* Ота Толнаија. Толнаи, који је осуђен два пута, и због Рожиног и због Мандићевог текста, добио је условну казну, док је Рожа осуђен на затворску казну од три године, а Мандић од годину дана.¹⁶ Рожа је успео да напусти земљу, тако да је у случају *Симпосиона* на крају једини Мирослав Мандић служио затворску казну.

Случај *Уј Симпосиона* није у потпуности изостављен из литературе која се бави цензуром и политичким суђењима у социјалистичкој Југославији. Посебно је запажен случај Мирослава Мандића управо због тога што је узрок његовог хапшења текст објављен у часопису.¹⁷ Мандић је у *Песми о филму* критиковао однос режима према црном таласу, подстакнут процесом вођеним против Макавејева. У једном делу текста Мандић описује како би изгледао филм са насловом Јосип Броз Тито: камера би читава два сата била фокусирана

¹⁵ За детаљнији увид у значај језика за мађарску неоавангардну сцену видети: E. Kürti, *Screaming Hole: Poetry, Sound and Action as Intermedia Practice in the Work of Katalin Ladik*, (Budapest: acb ResearchLab, 2017), 11-20.

¹⁶ Varadi, *Spisi i ljudi*, 48.

¹⁷ Рајко Даниловић, у поглављу где се бави режимским „прогонима” интелектуалаца, навео је између осталих и случајеве тројице *симпосиониста*, где се осврће одвојено на сваког од њих, најдетаљније приказујући Мандићев случај. Даниловић, *Употреба непријатеља*, 370-374. Срђан Цветковић се веома кратко приликом набрајања суђења појединцима који су од стране режима означени као анархолиберали осврнуо и на случајеве Шандора Роже, Мирослава Мандића и Ота Тонлаија. Цветковић, *Između srpa i čekića 2*, 415/6. Радина Вучегић у поглављу о неоавангарди приказала је специфично место војвођанске неоавангардне сцене у Југославији. На истом месту историчарка се осврнула на случај *Симпосиона*. Vučetić, *Monopol na istinu*, 327/8. Мишко Шуваковић у чланку о неоавангардној сцени у Војводини осврће се на забрану 77. броја *Симпосиона* и случај Мирослава Мандића. Šuvaković, „Neoavangarda, konceptualna umetnost”. Већ сам наговестила да је Тибор Варади комплетно поглавље своје књиге посветио случају *Уј Симпосион*. За разлику од остале литературе, код Варадија налазимо највише података о суђењу Шандору Рожи. Varadi, *Spisi i ljudi*, 34-50.

на Титов портрет, док би се филм завршио натписом „ово је био Јосип Броз Тито“.¹⁸ На крају спорног текста Мандић наводи разлоге зашто га је написао. Неки од разлога које наводи су: „зато што имам право да гласам“, „зато што немам посао“, „зато што у новинама желим да читам овакве текстове“, „зато што је Нови Сад осрамоћен након забране филма Душана Макавејева“, „зато што верујем само у југословенско друштво иако је у говнима“, као и „зато што мислим да могу отворено да говорим и зато што је срамота да се о људима води евиденција у полицији“.¹⁹ Занимљиво је да је ово први текст који је Мандић објавио у *Симпозиону*, а исто је важило и за Рожу. Њих двојица нису били део прве генерације *симпозиониста*, а шанса да се придруже овом кружоку одузета им је на самом почетку.

Рожа је у *Свакодневном абортусу* представио разговор између два пријатеља у студентском дому. Током дијалога двојица студената осврћу се на политичке, социјалне и економске прилике у држави у којој живе. Овај текст тужилац је видео као проблематичан због следећих разлога:

„Овај напис како по својој садржини тако и по начину писања кроз дијалог личности у напису, злонамерно и тенденциозно приказује друштвено-политичке и друштвено-економске прилике у нашој земљи, омаловажава и негира наш самоуправни социјалистички систем и социјализам као систем уопште, у њему се износе лажне вести и изопачене тврдње којима се изазива узнемирење грађана, изазива се национална и расна мржња, наноси повреде части и угледа наших народа и Председника Републике.“²⁰

У тексту, на питање шта може студент да уради са својом дипломом након завршеног факултета, један од учесника разговора истиче да „са њом можеш да обришеш дупе“. У даљем разговору двојица пријатеља алудирају на студенте из афричких земаља који долазе у Југославију, коментаришући како им је „отац био људождер“, како су „пуни долара, а још их и држава дотира [...] док ми немамо шта да једемо“, даље упоређујући положај тих „црнаца“ са положајем Мађара: „и ми смо црнци [...] црнци мађарске коже. Ако уђеш у продавницу и говориш на мађарском, исто тако те неће услужити као црног у Америци“. Студенти, између осталог, сатирично критикују и прилике социјализма у Кини.²¹ Пре своје краткотрајне сарадње са *Симпозионом*, Рожа је имао рубрику у једном другом мађарском часопису *Глас омладине (Képes Ifjúság)*, а такође је изводио различите перформансе на Трибини младих. Питањем природе и проблематике текста *Свакодневни абортус*, те наступима Шандора Роже детаљније ћу се

¹⁸ М. Mandić, „Vers o filmről“, *Új Symposion*, 77, szeptember 1971, 389.

¹⁹ Исто. (Превод К.Б)

²⁰ Цит. према: Varadi, *Spisi i ljudi*. 38.

²¹ S. Rózsa, „Mindennapi abortusz“, *Új Symposion*, 76, augusztus 1971, 344/5. (Превод К.Б)

бавити у наредном поглављу, где ће ове теме бити представљене кроз призму Рожиних речи и сећања.

Занимљиво је приметити да је неоавангарда, и на филмском платну, позоришној сцени, у сликарству и књижевности, првобитно виђена као један од примера отворености југословенског друштва, да би касније осликавала примену строже режимске контроле над културом и уметничким праксама у држави. Након осврта на основна обележја културне политике коју је водио СКЈ и карактера забрана које су спровођене, у наредном поглављу биће приказано сећање Шандора Роже и његово виђење Југославије на прелазу две деценије кроз призму личног искуства и сарадњу са часописом *Уј Симпосион*.²² Представљањем овог случаја моја намера је покушај да прикажем утицај који је државна културна политика имала и на појединца.

Шандор Рожа

„Ја сам после овог догађаја морао да се повучем...”²³

У октобру 2019. године у Будимпешти састала сам се са Шандором Рожом како бисмо разговарали о тексту *Свакодневни абортус*, који је скоро педесет година раније објавио у часопису *Уј Симпосион*. Рожа је инсистирао да интервју буде одржан на српском језику, којим се веома добро служи, али га дуго није користио у комуникацији. Приликом употребе интервјуа, као основног метода усмене историје, сам језик на коме се интервју спроводи представља један од главних фактора који могу утицати на говорничково приказивање сопственог искуства, те на саговорничково интерпретирање тог искуства. Портели истиче како је усмена историја наративни извор, те да је значај самог језика приликом његовог тумачења неоспоран. Своју тврдњу појашњава примером различитог начина употребе дијалекта или стандардизованог језика приликом разговора. Коришћење дијалекта у говору обично стоји у вези са изношењем анегдота или личних сећања наратора, док се стандардизовани језик чешће користи приликом реферисања на догађаје у којима наратор није лично учествовао, обично у вези са политиком или неким ширим друштвеним контекстом.²⁴ У интервјуу са Шандором Рожом конкретно питање употребе дијалекта и стандардизованог језика није толико релевантно, међутим то никако не значи да се питање језика сме заобићи. Приликом интерпретације његових одговора не сме се заборавити

²² Питање забране и културне политике коју је водио СКЈ веома је комплексно и може му се приступити из различитих углова. Његовом детаљном анализом бавила се историчарка Радина Вучетић у својој књизи *Монопол на истину*.

²³ Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019).

²⁴ Portelli, “What Makes Oral History Different”, 66/7.

да српски језик, на коме је интервју спроведен, није матерњи језик Шандора Роже. Он је речи којих није могао да се сети на српском износио на немачком или мађарском. Говор нематерњим језиком који се дуго није користио свакако отежава концизно изношење мисли. Проблем употребе језика, односно могућности правилне интерпретације поруке коју је испитаник желео да пренесе, те објективности његовог сопственог тумачења, представљају основне замерке критичара употребе методе усмене историје. Ипак, и поред свих ограничења, сматрам да спроведени интервју са Шандором Рожом представља вредно сведочење о догађају о коме није много писано у српској историографији.

Шандор Рожа рођен је 1948. године у Сенти. Своје студентске дане провео је у Новом Саду, где је студирао хемију, у исто време бавећи се књижевношћу и уметношћу. Имао је своју колумну у часопису *Глас омладине (Képes Ifjúság)*, али је током нашег разговора више истицао своје перформансе, или „хепенинге“, како их сам назива, које је изводио на Трибини младих. Једном приликом Рожа је ољуштио банану, одбацио њену унутрашњост и појео кору, након чега је рекао да то представља социјализам на југословенски начин. Други пут изводио је *Песму нације (Nemzeti dal)* чувеног мађарског песника Шандора Петефија. Песму која почиње стихом *На ноге Мађар, домовина зове! (Talpra magyar, hí a haza!)*,²⁵ Рожа је рецитовао стојећи на глави.²⁶

Ако се присетимо дијалога из његовог текста објављеног у *Уј Симпозиону*, који је представљен у претходном поглављу, и упоредимо га са ова два перформанса, можемо јасно уочити сарказам и критику у свим наведеним Рожиним делима. Иако нисам дошла до податка када су ти перформанси тачно изведени, јасно је да су се догодили пре објављивања *Свакодневног абортуса*. Наглашавајући значај тренутка у коме је Рожин текст објављен, у вези са забранама и кривичним пријавама које су уследиле, Тибор Варади истиче да „годину дана раније, у доба мање егзалтиране диспозиције душа, овакве пресуде не би биле донете.”²⁷ *Свакодневни абортус* свакако није први текст у југословенској штампи који саркастично представља прилике у држави, али јесте објављен у времену када је било каква критика власти сматрана неприхватљивом.

Док је говорио о перформансима које је изводио, Рожа је нагласио да су године које је провео на Трибини младих биле године „највеће слободе које смо ми доживели”. Касније у разговору додао је како јесу били слободни, али само до једне границе, а та граница се тичала преиспитивања Партије и спомињања

²⁵ S. Petőfi, „Nemzeti dal”, *Magyar irodalom*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/sep/portrek/petofi/nemdal.htm>. (10. 2. 2020). (Превод К.Б.)

²⁶ Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019).

²⁷ Varadi, *Spisi i ljudi*, 49.

диктатуре.²⁸ Приликом разговора о објављеном тексту у *Симпозиону* наглашава како није предвидео последице објављивања свог текста, већ како је то учинио „потпуно слободно”.²⁹ „Највеће слободе” убрзо су прерасле у веома ограничену слободу због које је Рожа био приморан и да напусти земљу.

Према Рожиним речима, *Свакодневни абортус* био је „несрећни чланак”, који он посматрајући из данашње перспективе не би написао. На то додаје како није требало провоцирати режим, јер су провокације и показивање националног поноса то што на крају нужно доводи до ратова попут оних који су наступили после распада Југославије. Неколико пута је поновио да је волео Југославију и да је био „добар, лојални државник”,³⁰ да није желео да напусти земљу, али да је морао како би избегао затвор.³¹ Рожа је истакао изразиту носталгију према Југославији.

Када је концепт носталгије настао, односио се искључиво на појединца и његова лична осећања, док је тек касније она препозната и као шири културни феномен, односно као колективна носталгија.³² Појам који је од почетка двадесет и првог века веома распрострањен у културној области постјугословенских држава, и може се разумети као врста колективне носталгије, јесте југоносталгија. Југоносталгија представља „носталгију за фантазијама асоцираним са државом СФРЈ”, која се манифестује на различите начине. Оно што је заједничко за све јесте критичко приступање географској разједињености која је наступила након деведесетих година 20. века и која се показала као неизбежна и у даљем политичком наративу.³³ Овакав став очигледан је у Рожином говору у виду истицања љубави према Југославији и критици рата који је уследио у последњој деценији двадесетог века. Отуд се и носталгија о којој он говори може тумачити у контексту колективне носталгије

Бављење усменом историјом повлачи са собом многа питања, од којих је једно субјективност наратора. Међутим, према Лин Абрамс, историчар првенс-

²⁸ Под „ми” Рожа је подразумевао људе окупљене око Трибине младих, *Гласа омладине и Уј Симпозиона*. По именима које помиње нешто касније у нашем разговору, Нандора Картага, Иштвана Бошњака и Јаноша Бањаија, можемо закључити да је то углавном био кружок мађарске омладине у Новом Саду.

²⁹ Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019).

³⁰ Под државник Рожа је мислио држављанин – грађанин. Овај примеру лепо илуструје проблем употребе језика као једног од ограничења на које се мора скренути пажња приликом употребе метода усмене историје.

³¹ Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019).

³² О концепту носталгије више у: J. L. Wilson, „„REMEMBER WHEN...“: A Consideration of the Concept of Nostalgia”, in: *ETC: A Review of General Semantics* 56/3 (1999), 296-304, www.jstor.org/stable/42705763, (18. 2. 2020).

³³ N. Lindstrom, “Yugonostalgia: Restorative and Reflective Nostalgia in Former Yugoslavia”, in: *East Central Europe*, 32/1-2 (2005), 228/9, https://brill.com/view/journals/eceu/32/1-2/article-p227_11.xml. (18. 2. 2020).

твено треба да буде свестан сопствене субјективности у вези с темом којом се бави како би могао да има јасан увид и у позицију свога саговорника. Лична позиција историчара и сведочење наратора део су ширег дискурса културне и друштвене заједнице којој појединац припада. Абрамс истиче и значај концепта интерсубјективности, где пише о усменој историји као о тројном дијалогу: наратора са самим собом, наратора и историчара, али и наратора и културног дискурса садашњости и прошлости.³⁴ Оно што такође не смемо занемарити, а што посебно истиче и Портели, јесте да не постоји нетачно сведочење, већ да је оно манифестација сећања појединца, те да је задатак историчара да објективно приступи и представи ово сведочење.³⁵ У случају Шандора Роже наилазимо на идеализовање времена у коме је могао слободно да ствара своју уметност и књижевност и које је утицало и на целокупну представу и сећање о Југославији.

Те најбоље године биле су прекинуте судским процесом за који Рожа говори како га је „потпуно поништио психички” и како никоме не жели да седи на судској клупи.³⁶ Нагласио је како је судски процес био намештен. Према његовим речима, Тибор Варади му је дан пред доношење одлуке рекао да је чуо како ће Рожа бити осуђен на три године затвора, што указује на непостојање правне државе у Југославији.³⁷ И сам Варади у својој књизи сведочи о томе да су „по свему судећи” судске одлуке донесене унапред. Међутим, он то истиче приликом изношења детаља о суђењу у вези за забраном 76. броја *Симпосиона*, која је наступила због Рожиног текста, у коме је и сам Варади учествовао као правни заступник часописа.³⁸ Питање покретања кривичних поступака након забране два броја часописа, и даље остаје отворено. Варади такав поступак власти објашњава новим политичким околностима насталим након 1971. године.

„Мерила су била поремећена. И критеријуми судова су спуштени. Остало је много оних који су тражили начин да докажу колико су закључци те 21. седнице – грандиозни. Нових могућности, нових прилика баш и није било, па им је преостало само да наставе да цеде већ прилично исцеђену дреновину. Па тако у случају Уј Симпосиона није била довољна забрана растурања два броја, него је ускоро покренут кривични поступак против двојице аутора, Шандора Роже и Мирослава Мандића. Кривични поступак покренут је и против Ота Толаија [...]”³⁹

³⁴ L. Abrams, *Oral History Theory*, (Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2010), 56-59.

³⁵ Portelli, “What Makes Oral History Different”, 68.

³⁶ Под „поништио”, Рожа је мислио уништио. Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019).

³⁷ Исто.

³⁸ Varadi, *Spisi i ljudi*, 44.

³⁹ Исто, 46.

Међутим не може се поуздано тврдити како намера за подношење кривичних пријава није постојала још приликом предлога забране првог (односно 76.) броја *Симпосиона*.

Шандор Рожа је 1972. године одлучио да напусти Југославију. Након донесене пресуде Округног суда у Новом Саду која изриче три године затворске казне, он је пребегао у Немачку, где је затражио азил. Описујући свој долазак у Немачку, Рожа је рекао да су приликом његове апликације за азил, између осталог, прочитали и *Свакодневни абортус*, након чега му је речено да због „слободног мишљења” нико не сме бити осуђен. Он додаје да након овога, у Немачкој није добио само азил већ и стипендију за студирање у Келну.⁴⁰

Поставља се питање како је Рожа могао да напусти земљу након што му је одређена затворска казна. Он претпоставља да је полиција била спремна да га пусти из земље, јер би на тај начин били сигурни у његово, како каже, „мирно понашање”, с чим се и Варади делимично слаже износећи да је „[j]едно могуће објашњење ситуације било да су власти увиделе да су претерале, а хтеле су да избегну утисак да се повлаче”.⁴¹ По свој прилици, чини се да југословенским властима у том тренутку јесте било свеједно да ли ће неко напустити земљу или отићи у затвор, све док му је било онемогућено даље публикување које би, према њиховом виђењу, са сигурношћу било антисоцијалистичко и усмерено против Партије и Тита. Тада је за Партију најважнији задатак био да се реши режимских непријатеља.

Закључак

Данас Шандор Рожа живи у Будимпешти и бави се еколошким активизмом. Још у Келну се прикључио Зеленој партији и усмерио свој живот више на хемију коју је студирао, док је уметност, чини се, оставио за собом у Југославији. Што се тиче *Уј Симпосиона*, Рожа је рекао да након одласка у Немачку више није имао везе са часописом, али да се носталгично присећа тих времена, нарочито у разговорима са професором Варадијем.⁴² Уредништво *Симпосиона* убрзо је након суђења смењено и тај догађај означио је крај прве генерације *симпосиониста*. Смењивање уредништва једног листа није била несвакидашња пракса тада у Југославији, а у неким случајевима укидан је и комплетан часопис, као на пример *Праксис*. Редакција *Уј Симпосиона* је након почетка рата у Југославији пребачена у Веспрем у Мађарској, где се и данас часопис објављује са насловом *Екс Симпосион (Ex Symposion)*.

⁴⁰ Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019).

⁴¹ Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019). Varadi, *Spisi i ljudi*, 50.

⁴² Ш. Рожа, Лични интервју, (18. 10. 2019).

Приказано сведочење Шандора Роже отвара простор за могућа даља истраживања и полемике о положају мађарске неоавангарде на југословенској уметничкој сцени, али и о проблему судских забрана и политичких суђења. Иако је случај *Симпозиона* само један од бројних након 1968. године у Југославији, значајан је управо због тога што илуструје како ни мађарска неоавангарда није била искључена из заостреног курса културне политике коју је водио СКЈ. Исто тако, сећање Роже Шандора говори много о томе какав је био положај појединца у таквим околностима. И док нам литература и поједини извори пружају увид и позадину за разумевање генералних политичких, друштвених и културних прилика у држави, историчари могу интервју користити за богаћење ширих контекста сећања и сведочења појединаца који нам приказују деловање политике у пракси, на животе појединаца и њихове ближе околине.

Извори и литература

- Roža, Šandor, Lični intervju, (18. 10. 2019).
- Izostavljena istorija/Omitted History*, Transkript debate održane 18. 11. 2005. godine povodom otvaranja izložbe „Trajni čas umetnosti, Novosadska neoavangarda '60-ih i '70-ih godina XX veka” u Muzeju savremene umetnosti u Novom Sadu, Novi Sad, 2006.
- Mandić, Miroslav, „Vers a filmröl“, *Új Symposion*, 77, szeptember 1971, str. 376-389.
- Petőfi, Sándor, „Nemzeti dal”, *Magyar irodalom*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/petofi/nemdal.htm>, (pristupljeno 10. 2. 2020).
- Rózsa, Sándor, „Mindennapi Abortusz”, *Új Symposion*, 76, augusztus 1971, str. 344-345.
- Abrams, Lynn, *Oral History Theory*, Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2010.
- Danilović, Rajko, *Upotreba neprijatelja*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2010. (ćirilica)
- Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića 2. Politička represija u Srbiji 1953-1985*, Beograd: Službeni glasnik; Institut za savremenu istoriju, 2011.
- Kürti, Emese, *Screaming Hole: Poetry, Sound and Action as Indermedia Practice in the Work of Katalin Ladik*, Budapest: acb ResearchLab, 2017.
- Lindstorm, Nicole, “Yugonostalgia: Restorative and Reflective Nostalgia in Former Yugoslavia”, *East Central Europe* 32/1-2 (2005), 227-237, https://brill.com/view/journals/eceu/32/1-2/article-p227_11.xml?language=en, (18. 2. 2020).
- Portelli, Alessandro, “What Makes Oral History Different”, edited by: R. Perks and A. Thomson, *The Oral History Reader*, London: Routledge, 1998, 63-75.
- Varadi, Tibor, *Spisi i ljudi: Priče iz advokatske kancelarije*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2015.
- Vučetić, Radina, *Monopol na istinu*, Beograd: Clio, 2016. godina.
- Zubak, Marko, *The Yugoslav Youth Press (1968-1980)*, Zagreb: Srednja Evropa; Hrvatski institut za povijest, 2018. godina.
- Šuvaković, Miško, „Neoavangarda, konceptualna umetnost i krize socijalističkog sistema”, *Republika* 430-431 (1-30. jun 2008), <http://www.republika.co.rs/430-431/19.html>, (12. 2. 2020).
- Wilson, Janelle L., „REMEMER WHEN? ...“: A Consideration of the Concept of Nostalgia”, in: *ETC: A Review of General Semantics* 56/3 (1999), str. 269-304, www.jstor.org/stable/42705763, (18. 2. 2020).

Summary

Katarina Beširević, MA

The Journal Új Symposion and the Reminiscence of Rózsa Sándor

Új Symposion was a neo-avantgarde journal for “art and critique” published in Hungarian language in Novi Sad, Yugoslavia since 1965. Numerous young Hungarian writers and artists from Yugoslavia published their works in this journal. At the time, Yugoslavia was considered a socialist country in which one could publish more freely than in countries of the Eastern Bloc. However, after the 1968 student demonstrations, the circumstances changed and the League of Communists of Yugoslavia strengthened the regime control, which led to censorship, injunction and political trials. Under these new conditions, two issues of the Új Symposion journal were banned in 1971. A year after, criminal prosecutions were initiated against the authors of the two “problematic” texts, Rózsa Sándor and Miroslav Mandić, as well as the editor of the journal, Tolnai Ottó.

The oral history interview with Rózsa Sándor offers a new perspective of the Új Symposion case. Rózsa described the trials of 1971 and 1972 and his life in Yugoslavia, as well as the circumstances that made him leave the country.

Key words: Rózsa Sándor, Új Symposion, oral history, censorship, neo-avantgarde, New Left.